

9. Povest' vremennyh let. Ch.1. Tekst i perevod / Podgotovka teksta D. S. Lihacheva; perevod D. S. Lihacheva i B. A. Romanova / [pod red. V. P. Adrianovoj–Peretc]. – M.; L., 1950. – 405 s.

10. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T.1. Lavrent'evskaja letopis'. Vyp.1. Povest' vremennyh let. – L., 1926. – 540 stolbc. + 30 s.

11. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T.2. Ipat'evskaja letopis'. – SPb., 1908. – 938 stolbc. + 108 s.

12. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T.38. Radzivilovskaja letopis'. – L.: Nauka, 1989. – 177 s.

13. Tihomirov M. N. Istochnikovedenie istorii SSSR. Vyp.1. S drevnejshogo vremeni do konca XVIII veka / M. N. Tihomirov. Uchebnoe posobie. – M., 1962. – 495 s.

14. Tvorogov O. V. Povest' vremennyh let i Nachal'nyj svod (Tekstologicheskij kommentarij) // TODRL. – 1976. – T.30. – S.3–26.

15. Tolochko A. P. Perechityvaja pripisku Sil'vestra 1116 g. / A. P. Tolochko // Ruthenia. – 2008. – T.7. – S.154–165.

16. Tolochko O. P. Pochatkovje litopysne zvedennja / O. P. Tolochko // Entsiklopediya istoriji Ukrainy. – Kyjiv, 2011. – T.8. – S.470–471.

17. Naburgaev G. A. Jetnonimija Povesti vremennyh let / G. A. Naburgaev. – M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1979. – 232 s.

18. Shahmatov A. A. Istorija russkogo letopisanija. T.1. Povest' vremennyh let i drevnejšie russkie letopisnye svody. Kn.2. Rannee russkoe letopisanie / A. A. Shahmatov. – SPb.: Nauka, 2003. – 1024 s.

19. Ostrowski D. The Na'cal'nyj svod theory and the Povest' vremennyh let / Donald Ostrowski // The Povest' vremennyh let. An Interlinear Collation and Paradosis. – Harvard Ukrainian research institute publications, 2004. – P.269–308.

20. Tolochko Oleksij P. Christian Chronology, Universal History, and the Origin of Chronicle Writing in Rus' / Oleksij P. Tolochko // Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery. – 2011. – P.205–227.

21. Tolochko Oleksij. On «Nestor the Chronicler» / Oleksij Tolochko // Harvard Ukrainian Studies. – Vol.29, – №1/4, Ukrainian philology and linguistics in the twenty-first century. – 2007. – P.31–59.

Kiritchenko M. I., graduate student, Department of Historiography, Source Studies and Archaeology of the Faculty of History, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine, Kharkov), mkiritchenko@gmail.com

Primary Chronicle as a source on Severians history

The article considers the Primary Chronicle as a source on the history of Severians – one of tribal unions of early East Slavs. This article briefly reviews the development of ideas about the origin of this source, its authorship and purpose of creation. Author considers that the closest to Primary Chronicle's protograph codices that are able to form the basis of the source base for the study of the history of the Severians are Laurentian, Radzivil and Hypatian Chronicles. A brief analysis of the written forms of ethnonym «Severians» in the texts of codices of Primary Chronicle showed that there is various forms but the most common is «Sever». The author concludes that despite some problems identified by researchers, Primary Chronicle remains a major source of early history of the Eastern Slavs and Severians in particular.

Keywords: Primary Chronicle, Russian chronicles, Severians.

Кириченко М. І., аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), mkiritchenko@gmail.com

Повість временних літ як джерело з історії сіверян

Повість временних літ розглянута як джерело з історії східнослов'янського племінного союзу сіверян. У статті проводиться короткий аналіз розвитку уявлень про виникнення цього джерела, його авторства і цілі створення. Наводиться аргументація необхідності роботи з Лаврентійським, Радзивіловським та Іпатіївським літописами як списками, що є найбільш близькими до прототипа. Проводиться короткий аналіз форм написання етноніма «сіверяни» в текстах списків Повісті временних літ. Автор доходить висновку, що, незважаючи на деякі недоліки, виявлені дослідниками, Повість временних літ залишається головним письмовим джерелом з ранньої історії східних слов'ян і сіверян зокрема. У перспективі планується проведення детального аналізу фрагментів Повісті, що оповідають про сіверян.

Ключові слова: Повість временних літ, руські літописи, сіверяни.

* * *

УДК 323.37(477)«16–17»

Дегтярьов С. І., доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Сумський державний університет (Україна, Суми), starsergo@bigmir.net

УКРАЇНСЬКЕ СУДОЧИНСТВО НАПРИКІНЦІ XVII – У XVIII СТ. ТА ВПЛИВИ НА НЬОГО РОСІЙСЬКИХ СУДОВИХ ПРАКТИК*

Стаття присвячена українському судочинству наприкінці XVII – у XVIII ст. та впливам на нього російських судових практик. З побудовою української козацької державності у середині XVII ст. на землях Північно–Східної України з'явилася і власна модель судочинства, яка у своїй діяльності спиралася на нормативну базу литовсько–польської доби та ранньомодерної Європи. Але вже з початку XVIII ст. російські царі/імператори здійснювали політику інкорпорації українських земель до Росії. Протягом XVIII ст. відбувається проникнення російського імперського законодавства в українські судові практики; на цих землях створюються судові або контролюючі їх установи, підпорядковані російській адміністрації; змінюється сам характер судового процесу (на інквізиційній), навіть мова ведення документів зі староукраїнської замінюється на російську.

Ключові слова: Україна, судова система, Російська імперія, бюрократія, інкорпорація.

Багато питань стосовно судочинства XVII–XVIII ст. досі не знайшли достатнього висвітлення в історичних дослідженнях. Хоча, безперечно, багато вітчизняних дослідників та поодинокі зарубіжні вчені різною мірою торкалися цієї проблематики ще з XIX ст. Активно ними використовувалися письмові джерела, що відклялися у результаті діяльності судових органів України–Гетьманщини у зазначений період. Такими матеріалами користувалися під час своїх досліджень на ниві вивчення українського судівництва Д. Бантиш–Каменський, О. Шафонський, О. Лазаревський, О. Андриєвський, М. Бакай, В. Доманицький та ін. [1; 4; 10]. Низка вчених зверталася до цієї теми і протягом XX – початку XXI ст. Серед них Я. Падох, В. Шандра, Н. Сиза, С. Дегтярьов та ін. [7; 8; 17; 19; 20; 21].

У пропонованій роботі ми здебільшого спираємося на доробок сучасних дослідників і робимо спробу реконструювати судочинство, що мало місце на північно–східних українських територіях у XVII–XVIII ст. в умовах політичного наступу на ці землі російського самодержавства.

За словами українського історика В. Брехуненка, високий рівень самостійності України–Гетьманщини наприкінці XVII ст. – у перші роки XVIII ст. забезпечували власна адміністративна система, фінанси, суд, самобутня культура, повноправність еліти в майнових і господарських справах тощо. Вони ж були опорою «україноцентричної свідомості козацького народу» [3, с. 334].

Російському уряду це заважало інтегрувати територію і суспільство Української держави до російського адміністративного та соціального простору.

Вважається, що однією з причин невдоволення польсько–шляхетськими порядками в Україні перед Хмельниччиною був становий судоустрій [19, с. 64]. Судова система України–Гетьманщини сформувалася на основі звичаїв, гетьманських розпоряджень після війни під проводом Б. Хмельницького. Значною мірою вона також спиралася на Литовський статут. Однією з позитивних ознак цієї системи судочинства було те, що між функціями судів різних рівнів (рангів) була дуже невелика різниця.

У «березневих статтях» періоду Б. Хмельницького та їхній редакції 1659 р. гарантувалося невтручання царської адміністрації в українське судочинство [6, с. 291].

Посилаючись на Д. Бантиша–Каменського, Я. Падох теж вказував, що з 1654 р. Гетьманщині забезпечувалася автономія судочинства. У статтях Переяславської угоди йшлося: «В судах чтоб ни воевода, ни столник в Суды Войсковые не вступались: где три человека козаков, тогда два третьего должны судити». Але ця судова автономія дедалі більше обмежувалася російським законодавством. Хоча, говорячи про правове життя в Україні наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. та російські впливи на нього, український вчений Я. Падох зазначав, що «правове життя Московщини було мало розвинуте», а Україна в цьому плані «стояла набагато вище Московщини» [17, с. 17].

Сам судовий процес Гетьманщини був заснований на демократичних засадах: змагальність, виборність суддів, гласність та колегіальність у розгляді справ тощо. Велика увага приділялася погашенню матеріальних збитків потерпілого від злочину [20, с. 49]. На демократичності судового устрою Гетьманщини, як і всієї процесуальної практики в Україні, наполягає і Я. Падох. За його висловами, їхньою особливістю були однорідність та загальна повсюдність судів. Як для корінного населення, так і для чужинців діяли одні й ті ж судові установи. Навіть у містах, наділених магдебурзьким правом, справи міщан могли вирішувати об'єднані козацько–міщанські суди. Деякі зміни відбулися лише після судової реформи К. Розумовського.

Існували і деякі негативні моменти у судочинстві Гетьманщини:

– залежність судів від адміністративної влади (сотники, полковники керували не тільки адміністрацією відповідних округів, але й судами на цих територіях);

– судова тяганина (повільність у вирішенні справ призводила до великої кількості апеляцій або ж одна справа могла переходити через десятки різних судів – від нижчих до вищих) [17, с. 180–181].

У козацькій державі основна судова функція покладалася на виборного військового суддю. Він розглядав кримінальні та цивільні справи, що виникали у Війську Запорозькому. Але остаточно вирок затверджувався кошовим отаманом або військовою радою [19, с. 66].

Система судочинства для населення складалася з козацьких, сотенних, полкових судів і генерального суду. Козацькі суди (нижча ланка) розглядали справи і приймали рішення за участю всієї громади. У полкових і сотенних судах судочинство могли здійснювати полковники і сотники, а також полкові й сотенні судді. Вони розглядали справи козаків, селян, міщан. Генеральний суд був вищою інстанцією суду. До нього входили два генеральні судді та судовий писар. Цей суд був апеляційною установою для сотенних і полкових судів.

У містах існували міські суди, що спиралися на магдебурзьке право [19, с. 66–67]. Існували й деякі інші судові інституції. На їхній діяльності та функціях вже згадуваних судів зупинимося детальніше.

Сільські суди вирішували справи козаків і посполитих. Вони поділялися на суди отаманів (отамани спільно з двома–трьома козаками вирішували суперечки рядових козаків) та суди в'їтів (в'їти разом з двома–трьома селянами розглядали справи посполитих).

У містечках і містах функціонували ратушні, городові та магістратські суди.

Ратушні суди були колегіальними установами у невеликих непривілейованих містах. Входили до них в'їт, бурмистр і ратушний писар.

Магістратські суди теж були колегіальними і діяли у містах, що мали привілеї самостійного самоврядування. До їхнього складу входили в'їт, «гродська колегія» з бурмистра, райців і лавників (присяжних).

І ратушні, і магістратські суди розглядали справи міщан і посполитих, які жили у містах. Але особливості суспільної структури Гетьманщини та постійне зростання впливу козацької старшини на міське самоуправління зумовили поступову ліквідацію різниці між міськими судами та козацькими. Зокрема представників козацької старшини, які входили до складу міських судів називали першими з–поміж інших членів цих установ. Я. Падох підтверджував цей факт, спираючись на великий архівний матеріал. Так, якщо до 1670 р. у більшості судових документів першим у списку членів суду частіше фігурував в'їт, то після 1670 р. «попереду проставлено наймення козацьких старшин» (майже у кожній справі) [17, с. 36–40].

Сотенні суди функціонували у містах – центрах сотень. Ці суди склалися з сотника, городового отамана, писаря, хорунжого й осавула. Де не було городового отамана, його заміщував курінний отаман. Сотенні суди розглядали справи сотенної старшини і козаків сотні, а після злиття з ратушними судами – справи усіх мешканців сотні.

Полкові суди діяли у центрах полків. Спочатку головував у такому суді полковник, а посада полкового судді не була постійною (стала такою лише згодом). Процес відбувався колегіально у складі полковника (головував), полкового судді, двох представників від полкової старшини і одного значкового товариша. На постійній основі свої функції виконували у суді полковник або суддя і судовий писар. Всі інші змінювалися кожні три місяці і обиралися з–поміж двох осавулів та двох хорунжих. Усі вирокі затверджувалися полковником, навіть якщо він не брав участі у засіданні суду. У роботі полкового суду могли брати участь представники міської самоуправи. Полкові суди вирішували справи полкової старшини, сотників і значкових товаришів. З 1730–х років ці суди почали вести справи міщан [17, с. 43–47].

Апеляційною інстанцією для полкових судів були полкові канцелярії, які виконували судові дії у складі полковників і деяких членів старшини.

Генеральний військовий суд складався з генеральних суддів, інших представників генеральної старшини і найбільш шанованих бунчукових товаришів. За часів П. Полуботка з метою підвищення ефективності цього суду до нього були додані посади чотирьох асесорів (за нормами Литовського статуту), але їх скоро скасували. О. Лазаревський вказував на те, що суперечки у цьому суді часто вирішувалися одноосібно суддею за співучасті судового писаря. Але після реформи К. Розумовського у розгляді справ тут мали брати участь два судді та 10 депутатів (по одному з кожного полку).

Цей суд був першою інстанцією у справах генеральної старшини, полковників і бунчукових товаришів, хоча розглядав часто й справи, що мали б вирішуватися нижчими судами. Часто цей суд виїжджав на місця (у полки та сотні) для вирішення суперечок.

Мала певні судові функції і генеральна військова канцелярія. Вона була вищою інстанцією, ніж генеральний

військовий суд. Засідали тут гетьман і декілька представників генеральної старшини, призначуваних гетьманом. Канцелярія великою мірою залежала від гетьмана, що ставало причиною намагань російського уряду обмежити компетенцію цього органу (і гетьмана теж). Генеральна військова канцелярія була виключно апеляційною інстанцією. Її ще називали гетьманським судом. Ця установа втратила судові функції після реформи К. Розумовського.

Існував при гетьмані третейський суд для мирного вирішення судових справ, належних до компетенції генерального військового суду. До його складу входили три судді.

Після 1648 р. в Україні було створено домініальний (панський) суд. Фактично це право землевласників (монастирів, міст і фізичних осіб, які володіли землями з підданими) чинити над своїми підлеглими суд. Разом з паном у розгляді судових справ брали участь представники від підданих і вїйт. Вирішувалися у таких випадках лише цивільні суперечки і найдрібніші кримінальні.

Суперечки, що виникали під час торгів могли вирішуватися у купецких або ярмаркових судах. Судочинство здійснювали вїйт і купці під наглядом козацької старшини. Згідно зі статутом 1758 р. ці суди були словесними, а призначалися до них тепер «русские купцы и магистратские чиновники».

Існували також духовні суди, що діяли за церковним правом. У світських справах ці суди відповідали перед загальними козацькими судами [17, с. 47–53].

В українському судовому процесі велику роль могла відігравати місцева громада, яка могла вплинути на вирок, взяти засудженого на поруки тощо. Тобто значним був громадський чинник, який фактично був знівельований втручанням російського уряду у судочинство Гетьманщини. Схематично саме так виглядала судова система України–Гетьманщини у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Далі розглянемо процес поступового проникнення російських судових практик у судочинство цього регіону з подальшою повною заміною українського судового законодавства на імперське.

* * *

В. Горобець вважає, що інкорпорація українського судочинства до загальноімперської судової системи почалася із введенням у дію царського указу «О суде по новоучиненной форме» [5]. Фактично це був крок назад для українського судочинства. Здобувши незалежність у результаті національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, Україна–Гетьманщина отримала також власну судову систему. Ця система відображала прагнення побудови нового, безстанового судочинства (такого, яке Росія отримала лише у результаті судової реформи 1864 р.).

Український радянський дослідник А. Путро вважає, що початок переведення українського права на російські правила почалося з царського указу від 22 серпня 1728 р. («Рішительні пункти гетьману Данилу Апостолу»). У розділі 20 вказувалося, що слід перекласти російською мовою чинні в Україні «правні книги» [18, с. 68–69]. Але, на нашу думку, досить важко визначити конкретну дату чи подію, з яких можна почати відлік процесу заміщення українських судових практик російськими імперськими. Напевно можна сказати, що втручання представників російської адміністрації у судочинство Гетьманщини стало активізуватися після подій 1708–1709 рр.

З часів правління Петра I Російська держава намагається набути рис, притаманних європейським країнам того часу. Взагалі у XVIII ст. російське самодержавство змінює свою форму. Воно стало виступати в ролі динамічної світської сили в житті держави. Російський монарх вийшов за рамки, покладені на нього традицією. Він наділив себе новими широкими повноваженнями – піклуватися про економічний розвиток, посилювати установи, турбуватися про моральний стан підданих. Російські правителі XVIII ст. слідували прикладу західних монархій. При них російське самодержавство вступило у свою абсолютистську фазу розвитку. Зразком для російського уряду стала європейська «поліцейська» держава, яку могли уособлювати собою Швеція, Прусія або наполеонівська Франція [22, с. 54]. Все це відбувалося в умовах наступу на залишки автономії тих «окраїн», що входили до складу імперії, у тому числі й на українські землі.

Ці процеси вимагали якнайбільшої уваги до питання встановлення законності у державі і, зокрема, потрібним було застосування писаних законів для керування відомством юстиції. Кодифікація таких законів була складним завданням і її спроби робилися багато разів протягом XVIII і початку XIX ст. Для цього періоду була характерна велика кількість скарг на неефективність судової системи.

Далі, протягом усього XVIII ст. відбувається наступ російського імперського уряду на автономні права Гетьманщини. Розпочався наступ на управлінську систему, метою якого була ліквідація українських державних інституцій. У тому числі навізуються російські судові практики, які поступово витісняють місцеве судочинство.

З причини принципових відмінностей судових систем Гетьманщини (змагальний процес) та Росії (інквізиційний процес) формування «єдиного імперського судового простору відбувалося повільно й до падіння Гетьманщини так і не було доведено до кінця» [3, с. 345]. Хоча у 20–х роках XVIII ст. через посилення втручання Росії в українське судочинство змагальний процес все ж був поступово витіснений т. зв. інквізиційним процесом, під час якого доказами розпоряджався сам суд, а сторони були насправді не суб'єктами, а об'єктами процесу [21, с. 82].

Протягом 1721–1723 рр. відбулися дві спроби впровадити низку норм російського судочинства і повністю підпорядкувати суди московському уряду. Вони виявилися невдалими через спротив козацької старшини. Але указом Петра I від 5 листопада 1723 р. все ж запроваджено на Гетьманщині судочинство за російськими правилами [3, с. 345].

У 1722 р. Петро I запровадив своїм указом у Глухові Малоросійську колегію як вищу судово–адміністративну установу у Гетьманщині. Її президентом був призначений С. Вельямінов. Колегія приймала до розгляду апеляції на рішення місцевих судових інстанцій; вирішувала судові справи, що не розглядалися у судах Гетьманщини. Зі створенням Малоросійської колегії українське судочинство швидко втрачає змагальний характер процесу. Утверджується інквізиційна форма суду (в Росії ця форма запроваджена ще «Судебником» 1497 р.) [6, с. 364]. До того ж з осені 1722 р. у великих українських містах з'являлися коменданти, які практично перебирали на себе владу на місцях. Їхні повноваження були досить широкими, у тому числі вони брали участь у судових процесах, що проводилися Малоросійською колегією [3, с. 343–344].

Мета, з якою начебто й створювалася Малоросійська колегія визначалася наступна: «дабы малоросійський народ ни от кого... утесняем не был».

Колегія була орієнтована, перш за все, на захист саме російських інтересів у регіоні. Керувалася вона виключно царськими інструкціями і регламентами. Провідну роль тут відіграв президент С. Вельямінов – російський чиновник, призначений на постійній основі. Усі члени колегії переобиралися раз на рік. Усю діловодну частину у Малоросійській колегії вели канцелярські служителі у кількості 31 особи – усі відряджені до України з воєводських канцелярій Белгородської, Сєвської й Курської провінцій та канцелярії київського генерал-губернатора [6, с. 298, 301].

Слід погодитися з характеристикою Малоросійської колегії українського історика В. Горобця, за якою вона «була суто імперським державним органом петровського часу, імплантованим у державне тіло України» [6, с. 305]. Судочинство стало одним зі знарядь російського царського уряду у справі інкорпорації українських земель, соціуму до імперського простору у XVIII ст.

Представники російської влади в Україні користувалися суперечностями всередині українського суспільства. Таким чином стимулювалася ідея про недосконалість місцевого судочинства, пропонувався «більш справедливий царський суд». Оскільки козацька старшина була чи не найбільшим противником Малоросійської колегії, то остання й спрямовувала свої заходи часто саме проти місцевих еліт. Зокрема вимагалася від генеральної старшини притягувати до судової відповідальності місцевих козацьких адміністраторів. Простим обивателям пропонувалося подавати чолобитні зі скаргами на старшину, яка їх утискала, до колегії. За перший же місяць функціонування Малоросійської колегії нею було прийнято 34 рішення (усі надіслані до Генеральної військової канцелярії), з яких 10 судових – в основному про притягнення козацької старшини до відповідальності. 14 серпня 1722 р. С. Вельямінов звітував Сенату про те, що українське населення задоволене роботою колегії і що «многие из них приходят и подают на старшину и на протчих знатных людей в своих обидах челобитные» [6, с. 309–311].

Намагаючись чинити опір політиці Малоросійської колегії, тодішній лідер козацької старшини П. Полуботок закликав бойкотувати усі її рішення, у тому числі у сфері судочинства. Зокрема він бойкотував рішення колегії про притягнення до відповідальності козаків, справу яких відразу передали до цієї установи, але не розглядали у місцевих судах нижчого рівня. Протистояння П. Полуботка та С. Вельямінова спочатку призвело до певних поступок з боку царської адміністрації. Петро I навіть наказав не приймати на розгляд Малоросійської колегії судові справи, що не були «апробовані в судових інстанціях Гетьманату» (10 листопада 1722 р.) [6, с. 318, 321].

Ця та деякі інші перемоги гетьманців виявилися тимчасовими. С. Вельямінов розробив проект поглиблення реформ, спрямованих на обмеження автономії Гетьманщини у сфері управління, у тому числі і в судочинстві. Проект був схвалений Петром I у 1723 р. Найбільше російський наступ на автономію Гетьманщини активізувався відразу після смерті П. Полуботка 18 грудня 1724 р.

Суди Гетьманщини не були досконаліми. Це тільки допомагало царському уряду через Малоросійську

колегію піднімати популярність судових практик за російськими порядками. У маніфесті від 16 травня 1722 р. зазначалося, що в «судах Генеральних чинятца ради взятков и великих накладов многие неправды» [6, с. 351]. Реакцією козацької адміністрації став універсал від 19 серпня 1722 р., що мав на меті підняття престижу українського судочинства, законодавчо закріпив принцип колегіальності у судовому процесі. Полковникам і суддям заборонялося тепер одноосібно приймати рішення у судових справах. Це можна було робити лише у присутності інших представників місцевої старшини [6, с. 354]. Впроваджувалася цим універсалом і низка інших нововведень до судового процесу.

Хоча реформа П. Полуботка у галузі судочинства і спиралася на місцеві традиції та враховувала європейський правовий досвід, на місцях вона не знайшла підтримки.

Після поширення на території Гетьманщини дії указу Петра I «О суде по новоучиненной форме» від 5 листопада 1723 р. почався якісно новий етап у процесі влиття українського судочинства до судової системи Російської держави.

Для судової документації вводилися єдині форми. Відбувалася формалізація судового процесу. Українські національні традиції у цій галузі не враховувалися [6, с. 361–362]. Навіть Генеральний військовий суд, виносячи смертний вирок, погоджував його з Малоросійською колегією.

Коли колегію було ліквідовано, Генеральний військовий суд залишався вищою судовою установою в Гетьманщині. Він розглядав і вирішував справи за апеляціями та, як перша інстанція, справи знатного товариства [20, с. 65]. До місцевих судових установ Гетьманщини відносилися полкові, сотенні, сільські, копні, міські, доменальні суди. Але імперський уряд не відмовився від контролю над українською судовою галуззю. До Генерального суду було введено трьох російських чиновників, які контролювали не тільки судовий процес, але й здійснювали політичний нагляд. Одночасно вводилися нові порядки у діловодстві, що були типовими для судочинства Росії [6, с. 419].

У 1727 р. гетьманом України став Д. Апостол, який ще з 1722 р. разом з П. Полуботком виступав проти Малоросійської колегії. Ці побажання зокрема були відображені у Коломацьких петиціях 1723 р., одним з авторів був і Д. Апостол. Він домігся від російського уряду для Гетьманщини «Рішительних пунктів». Цей документ історик українського права О. Мироненко навіть назвав «куцою конституцією для України», оскільки у ньому містилися положення, що визначали характер існування козацької держави, її взаємини з російською адміністрацією тощо [13, с. 133].

Пунктами відновлено старий принцип (про який ми згадували вище) «де три козаки, там двоє третього повинні судити». Отамани повинні були судити рядових козаків, а вїйти – міщан. Другою інстанцією ставали сотенні і гродські суди. Генеральний суд тепер вже не був вищим судовим органом. У ньому «для лутшого между ими Малоросійского народа в судах доброго порядка быть при том Генеральном суде из Великоросійских трем персонам, да из Малоросійских трем же персонам...». Цього рішення могли бути оскаржені гетьманом. Останній, якщо мав сумніви щодо правильності рішення, міг зібрати старшинську раду. Рада могла скасовувати вирок Генерального суду, накладати штрафи на суддів тощо

[14, с. 336]. До того ж Пунктами визначалося, що «ежели же кто Генерального суда решением не будет доволен и таким бить челом Его Императорскому Величеству и Коллегии иностранных дел».

Після смерті гетьмана Д. Апостола у 1734 р. як судово-адміністративний орган вищої інстанції на Гетьманщині було створено «Правління гетьманського уряду», де також засідали три українці та три росіянина. Очолив цю установу князь О. Шаховський.

«Правління гетьманського уряду» відразу відновило дію указу 1723 р. про впровадження російського судового процесу (він не діяв доки гетьманував Д. Апостол). Російський уряд видав князю О. Шаховському низку інструкцій. Зокрема про відбір кандидатів до генерального суду Гетьманщини. До них висувалися стандартні вимоги – «правдиві й на хабарі не ласі». А також формулювалася основна мета перетворень, що їх мав здійснити О. Шаховський – «щоб отой малоросійський народ судочинством цих великоросійських суддів був задоволений і призвичаювався до великоросійського правління» [11, с. 122].

Комісія Шаховського діяла за зразком Малоросійської колегії. Вона приймала до розгляду скарги від козацької старшини або на старшину, створюючи вигляд об'єктивного царського суду.

Ще 7 червня 1733 р. вийшов царський указ, ініційований О. Шаховським, спрямований у тому числі на зміну процедури заміщення старшинських посад. Запроваджувалася практика так званої атестації старшини. Кількість службових посад була обмежена, а Військовою колегією створені такі неурядові старшинські чини, як «ваканс-полковники», «ваканс-судді», «ваканс-сотники» і т.п. Носії таких «чинів», претендуючи на посади, що звільнялися, намагалися обійняти їх за будь-яку ціну. Для цього ними застосовувалися хабарі, доноси на конкурентів тощо. Все це посилювало розбрат у старшинському середовищі і дозволяло російській адміністрації впроваджувати імперські порядки на українських землях, у тому числі й у галузі судочинства [11, с. 130–131].

Така ж ситуація була характерна і для Слобідської України.

Судові повноваження слобідської старшини були обмежені у 1720-х роках, після створення вищої судової інстанції – Белгородської губернської канцелярії [11, с. 115]. На Слобожанщині у 1733–1734 рр. полкові ратуші були перетворені на полкові канцелярії. Тепер вони повинні були керуватися у своїй судовій діяльності російським «Соборним Уложенням» [3, с. 447]. З заміною полкових ратуш на полкові канцелярії до останніх передані фіскальні, а згодом і судові повноваження. З 23 жовтня 1733 р. незадоволені рішеннями полкової канцелярії могли просити про передачу своєї справи до іншої канцелярії [11, с. 135]. Посада полкового судді ставала непотрібною.

У 1745 р. сумський полковник А. В. Кондратьєв намагався відновити «старий суд» [11, с. 135], але, ймовірно, безуспішно.

Рішення комісії Є. Щербініна остаточно визначило юридичний статус полкових канцелярій. Тепер (1763 р.) це була нижча ланка суду. Якщо до цього часу судова функція у цих канцеляриях ще значною мірою належала старшині, то з 31 грудня 1763 р. її судові повноваження

були ліквідовані – туди було призначено нових суддів [12, с. 148].

З 1765 р. устрій на Слобожанщині остаточно змінюється за імперською моделлю. Відповідно була перебудована на цих землях і система судочинства.

Разом з появою «Рішительних пунктів» була створена українська кодифікаційна комісія з 12-ти осіб на чолі з генеральним суддею І. Борозною, що у 1743 р. створила збірку законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» (склад Комісії змінювався у 1732, 1736, 1738 та 1741 роках). Цей кодекс спирався на низку європейських правових пам'яток (Литовський статут, магдебурзьке право та ін.). Система судочинства і процес, що знайшли відображення у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» була розроблена одним з найвідоміших правників-практиків В. Лисаневичем, який обіймав посади спочатку мглинського сотника, а згодом полкового судді [17, с. 9]. Взагалі судді й інші службовці судових установ на Лівобережжі середини XVIII ст. мали добру освіту. Наприклад, лубенський полковий суддя В. Стефанович отримував освіту у Києві, Німеччині, Сілезії, Моравії, Богемії (Прага), Австрії (Відень), Італії (Медоляна, Венеція, Рим) та ін. [17, с. 10]. Багато з них навчалися у Київській духовній академії, за кордоном, знали по декілька мов. Тому до складання «Прав...» було долучено багато досвідчених фахівців, які мали як добру освіту, так і багату юридичну практику. За весь час роботи над цим кодексом працювали 43 представники козацької старшини, 21 – духівництва, 6 – міщан [9, с. 708–710].

Як ми вже зазначали, для Гетьманщини була характерна незначна кількість судових інстанцій, а процес був порівняно однорідним. Завдяки цьому між ними не виникали суперечки щодо питання компетенції [17, с. 177–178]. Суд Гетьманщини не починав процес без позову зацікавленої особи. «Права, за якими судиться малоросійський народ» передбачали винятки з цього правила – з метою боротьби з кримінальними правопорушеннями суди мали право без скарги потерпілих заарештовувати і судити злочинців: 1) за напад на будинок, хутір, господарські будівлі; 2) за напад на церкви й монастирі; 3) за гвалтування та явну розпусту; 4) за розбій і крадіжки; 5) за фальшування грошей і документів; 6) за підпали; 7) за чаклунство; 8) за вбивство і отруєння; 9) за погрози злочином проти здоров'я; 10) злочинців, затриманих на місці скоєння злочину [20, с. 87].

Але «Права» не були затверджені російським Сенатом. Через 12 років цей документ був висланий царською адміністрацією до Гетьманщини на доопрацювання (ймовірно, зміни повинні були відповідати побажанням самодержавства).

В цілому спроби українських урядовців використовувати «Права, за якими судиться малоросійський народ» виявилися безуспішними, оскільки норми, зафіксовані у цьому кодексі, надто різнилися з російським правом [3, с. 347]. 31 серпня 1761 р. вийшов сенатський указ «О рассмотрении изменений и дополнений Статута, по коему в Малороссии суд и расправа производится...» [15, с. 775–776]. Цей указ повинен був прискорити процес доопрацювання «Прав». Але останні так і не стали офіційним кодексом в Гетьманщині [18, с. 69–70], хоча, начебто, застосовувалися у судовому процесі.

Після ліквідації Правління гетьманського уряду, з обранням гетьманом К. Розумовського змінилася структура управління Гетьманщини. Вищим управлінським органом тепер стала Рада старшини, до компетенції якої входили у тому числі й найважливіші питання судового характеру (до ради входили члени Генерального військового суду). На місцях вища судова влада належала полковникам, призначення яких залежало від царського уряду [18, с. 72–73]. До 1763 р. вони головували у полковому суді.

У 1763 р. на Лівобережжі було проведено судову реформу, в результаті якої у кожному полку створювалося по два суди – земському і підкоморському. Лише у Ніжинському полку як найбільшому за розміром було створено три суди. Кожен з цих судів складався з судді, підсудка та писаря. У Полтавському полку були створені лише підкоморські суди. А полкові суди були реорганізовані на гродські, де головував полковник, а до складу входили 2–3 представники від полкової старшини, серед яких обов'язково був і полковий суддя. Вищою інстанцією для цих судів був Генеральний суд [18, с. 75]. Новостворені установи розділили між собою справи, якими займалися полкові канцелярії. Із введенням нових судів сотенні правління, полкові суди і канцелярії та Генеральний військовий суд вже не мали права розглядати справи, віднесені до компетенції нових установ. Генеральний військовий суд залишився апеляційною інстанцією також для земських, гродських і підкоморських судів.

За реформою К. Розумовського службовці новостворених судових установ отримували досить високий статус у старшинській ієрархії. Так, підкоморський суддя (підкоморій) фактично ставав другою особою у полку після полковника. Земський суддя мав вище становище, ніж бунчукові товариші. А земські писарі були рівними з полковими осавулами. Земські суди розбирали справи щодо закладених маєтків, втеч слуг, розподілу майна, боргів та ін. У підкоморських судах розглядалися земельні суперечки між представниками вищих станів. А гродські суди займалися кримінальними справами про грабунки маєтків, розбій, крадіжки, вбивства, пожежі тощо [18, с. 75–76]. Проіснували підкоморські, земські та гродські суди аж до 1783 р. На рівні сотні судову владу мав сотник. Але після судової реформи 1763 р. ці його функції були значно зменшені – за ним залишалося лише право розгляду дрібних суперечок між рядовими козаками, а рішення виносилося тільки словесно [18, с. 78–79].

У цей час російським урядом було здійснено наступний крок щодо ліквідації залишків автономії лівобережних українських земель. Катерина II дала завдання Теплому написати про гетьманське управління Малоросією доповідь. За словами Теплового, Малоросія управлялася не законом, а силою та кредитом старшин. Завдяки цьому кількість вільних козаків та посполитих постійно зменшувалася, а кріпосних – збільшувалася. По ревізії, проведеній після смерті гетьмана Скоропадського налічувалося 45 тис. дворів вільних козаків і посполитих. А при Розумовському їхня кількість скоротилася до 4 тис. Причиною цього називалося те, що козаки і посполиті, не бажаючи проходити військову службу, продавали свою землю козацькій старшині і ставали по відношенню до неї орендарями, підсусідками, які військової служби не несли, але сплачували податок (2 копійки або алтин) – саме це й зваблювало їх до відмови від своїх земель.

У 1764 р. було скасовано посаду гетьмана, а сам інститут гетьманства був ліквідований. Управління Україною передано відновленій Малоросійській колегії на чолі з її президентом генералом П. О. Румянцевим–Задунайським [16]. Членами її було призначено 4–х російських чиновників та 4–х українських старшин. Вже у 1765 р. цей орган підпорядкував собі Генеральний військовий суд. Функції підкоморських, земських і гродських судів не змінилися. Але вищою судовою інстанцією тепер стала сама колегія, зокрема її президент П. Румянцев.

Таким чином, з побудовою української козацької державності у середині XVII ст. на землях Північно–Східної України з'явилася і власна модель судочинства, яка у своїй діяльності спиралася на досвід і, значною мірою, нормативну базу литовсько–польської доби та ранньомодерної Європи в цілому. Судовий процес хоча і мав низку недоліків, все ж мав багато позитивних ознак, до яких слід віднести, у першу чергу, змагальний характер судового процесу (тобто елементи демократизму в ньому) та спрощену схему, за якою розглядалися позови, вирішувалися суперечки тощо. Але вже з початку XVIII ст. російські царі/імператори здійснюють низку кроків, спрямованих на інкорпорацію українських земель до Росії. При цьому відбувається поступова асиміляція різних сфер життєдіяльності України–Гетьманщини, зокрема судової галузі. Протягом усього XVIII ст. відбувається проникнення російського імперського законодавства в українські судові практики; на цих землях створюються судові або контролюючі їх установи, підпорядковані російській адміністрації; змінюється сам характер судового процесу (на інквізиційний), навіть мова ведення документів зі староукраїнської замінюється на російську.

Політика правителів Російської імперії XVIII ст. була спрямована на ліквідацію будь–яких відмінностей в юридичних нормах у різних регіонах цієї багатонаціональної держави. Головною метою була централізована, унітарна країна. Запровадження єдиного для всієї імперії судочинства російського зразку було одним з багатьох елементів досягнення цієї мети. Тим більше, що сам судовий процес мав інквізиційний характер, законодавство фактично не допускало правотлумачення в системі юстиції. Суддя повинен був дотримуватися законів, а у випадку сумнівів звертатися до вищих державних органів. Це значною мірою ставило суспільство у залежність від державного управлінського апарату, зокрема його судової складової.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10–01.15/17. ЗФ «Історичний розвиток порубіжжя Північно–Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Список використаних джерел

1. Андриевский А. Деятельность киевского совестного суда в первый год его существования (1782 г.) / А. Андриевский // Киевская старина. – 1891. – Т.34. – №7. – С.119–129.
2. Бакай Н. Значение сельской громады в судебном процессе конца XVII в. / Н. Бакай // Киевская старина. – 1886. – Т.16. – №11. – С.567–569.
3. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII – XVIII ст. / В. Брехуненко. – К.: Темпора, 2014. – 504 с.
4. В. Д. Лаппо И. П. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI в. («Журнал Министерства народного

- просвещения», 1897, №6, с.263–302) / В. Доманицкий // Киевская старина. – 1898. – Т.60. – №2. – Отд.2. – С.73–77.
5. Горобець В. Малоросійська колегія і реформа державного устрою України 1722–1727 рр.: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. Горобець. – К., 1993. – 23 с.
6. Горобець В. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець. – К.: Критика, 2007. – 464 с.
7. Дегтярьов С. І. Матеріали повітових судів Лівобережної України як історичне джерело (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / С. І. Дегтярьов. – Київ, 2008. – 20 с.
8. Дегтярьов С. І. Судівництво на землях України–Гетьманщини / С. І. Дегтярьов // Актуальні питання вітчизняної та світової історії. Зб. матер. Всеукр. наук. конф. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – С.54–61.
9. Жолковський К. Е. «Права, за якими судиться малоросійський народ» / К. Е. Жолковський // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.4: Н–П. – 2002. – С.708–710.
10. Лазаревский А. Суды Старой Малороссии (Замечания на монографию Д. П. Миллера «Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в.») / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1898. – Т.62. – №7/8. – Отд.1. – С.75–115.
11. Маслійчук В. Радикальна реформа і старий звичай (Князь Олексій Шаховський та реформування слобідських полків 173–1735 рр.) / В. Маслійчук // Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – С.105–140.
12. Маслійчук В. Щербінінська комісія та скасування слобідських полків 1762–1764 рр. / В. Маслійчук // Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – С.141–156.
13. Мироненко О. М. Апостол Данило Павлович / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А–Г. – С.133.
14. Мироненко О. М. «Рішительні пункти» 1728 / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.5: П–С. – 2003. – С.336.
15. ПСЗ–1. – Т.XV. – №11317.
16. ПСЗ–1. – Т.XVI. – №12277.
17. Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII столітті / Я. Падох. – Львів, 1994. – 196 с.
18. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития) / А. И. Путро. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 142 с.
19. Сиза Н. Формування незалежного судочинства України в період гетьманства Богдана Хмельницького / Н. Сиза // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа: Наук. збірник. – К.: Твім інтер, 1999. – С.63–70.
20. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини / Н. Сиза. – К.: Українська видавнича спілка, 2000. – 119 с.
21. Шандра В. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) / В. Шандра. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 266 с.
22. Уортман Р. С. Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России / Ричард С. Уортман. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 520 с.
- 1897, №6, с.263–302) / V. Domanits'kiy // Kievskaya starina. – 1898. – Т.60. – №2. – Отд.2. – С.73–77.
5. Horobets' V. Malorosiys'ka kolehiya i reforma derzhavnogo ustroyu Ukrainy 1722–1727 rr.: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnya istoriya» / V. Horobets'. – K., 1993. – 23 s.
6. Horobets' V. «Volymo tsarya skhidnoho...». Ukrainys'kyy Het'manat ta rosiys'ka dynastiya do i pisl'ya Pereyaslava / V. Horobets'. – K.: Krytyka, 2007. – 464 s.
7. Dehtyar'ov S. I. Materialy povitovykh sudiv Livoberezhnoyi Ukrainy yak istorychne dzero (kinets' XVIII – 60-ti rr. XIX st.): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06 / S. I. Dehtyar'ov. – Kyiv, 2008. – 20 s.
8. Dehtyar'ov S. I. Sudivnytstvo na zemlyakh Ukrainy–Het'manshchyny / S. I. Dehtyar'ov // Aktual'ni pytannya vitchyznyanoi ta svitovoyi istoriyi. Zb. mater. Vseukr. nauk. konf. – Sumy: Vyd-vo SumDU, 2010. – S.54–61.
9. Zholkovs'kyy K. E. «Prava, za yakymy sudyt'sya malorosiys'kyy narod» / K. E. Zholkovs'kyy // Yurydychna entsyklopediya: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K.: «Ukr. entsykl.», 1998. – T.4: N–P. – 2002. – S.708–710.
10. Lazarevskiy A. Sudy Staroy Malorossii (Zamechaniya na monografiyu D. P. Millera «Sudy zemskie, grodskie i podkomorskie v XVIII v.») / A. Lazarevskiy // Kievskaya starina. – 1898. – T.62. – №7/8. – Otd.1. – S.75–115.
11. Maslychuk V. Radykal'na reforma i staryy zvychay (Knyaz' Oleksiy Shakhovs'kyy ta reformuvannya slobid's'kykh polkiv 173–1735 rr.) / V. Maslychuk // Maslychuk V. L. Provintsia na perekhresti kul'tur: Doslidzhennya z istoriyi Slobid's'koyi Ukrainy XVII–XIX st. – Kharkiv: Kharkivs'kyy pryvatnyy muzey mis'koyi sadyby, 2007. – S.105–140.
12. Maslychuk V. Shcherbinins'ka komisiya ta skasuvannya slobid's'kykh polkiv 1762–1764 rr. / V. Maslychuk // Maslychuk V. L. Provintsia na perekhresti kul'tur: Doslidzhennya z istoriyi Slobid's'koyi Ukrainy XVII–XIX st. – Kharkiv: Kharkivs'kyy pryvatnyy muzey mis'koyi sadyby, 2007. – S.141–156.
13. Myronenko O. M. Apostol Danylo Pavlovych / O. M. Myronenko // Yurydychna entsyklopediya: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K.: «Ukr. entsykl.», 1998. – T.1: A–H. – S.133.
14. Myronenko O. M. «Rishytel'ni punkty» 1728 / O. M. Myronenko // Yurydychna entsyklopediya: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K.: «Ukr. entsykl.», 1998. – T.5: P–S. – 2003. – S.336.
15. PSZ–1. – T.XV. – №11317.
16. PSZ–1. – T.XVI. – №12277.
17. Padokh Ya. Hruntove sudochynstvo na Livoberezhniy Ukrainy u druhiy polovyni XVII–XVIII stolitti / Ya. Padokh. – L'viv, 1994. – 196 s.
18. Putro A. I. Levoberezhnaya Ukraina v sostave Rossiyskogo gosudarstva vo vtoroy polovine XVIII v. (Nekotorye voprosy sotsial'no-ekonomicheskogo i obshchestvenno-politicheskogo razvitiya) / A. I. Putro. – K.: Vyshcha shk. Golovnoe izd-vo, 1988. – 142 s.
19. Syza N. Formuvannya nezalezhnogo sudochynstva Ukrainy v period het'manstva Bohdana Khmel'nyts'koho / N. Syza // Na poshanu 80-richchya profesora Teodora Mats'kiva: Nauk. zbiryk. – K.: Tvim inter, 1999. – S.63–70.
20. Syza N. Sudy i kryminal'ne sudochynstvo Ukrainy v dobu Het'manshchyny / N. Syza. – K.: Ukrainys'ka vydavnycha spilka, 2000. – 119 s.
21. Shandra V. Sovisni sudy v Ukrainy (ostannya chvert' XVIII – seredyna XIX st.) / V. Shandra. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. – 266 s.
22. Wortman R. S. Vlastiteli i sudii: Razvitie pravovogo soznaniya v imperatorskoy Rossii / Richard S. Wortman. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2004. – 520 s.

References

1. Andrievskiy A. Deyatel'nost' kievskogo sovestnogo suda v pervuyu god ego sushchestvovaniya (1782 g.) / A. Andrievskiy // Kievskaya starina. – 1891. – Т.34. – №7. – С.119–129.
2. Bakay N. Znachenie sel'skoy gromady v sudebnom protsesse kontsa XVII v. / N. Bakay // Kievskaya starina. – 1886. – Т.16. – №11. – С.567–569.
3. Brekhunenko V. Skhidna brama Yevropy. Kozats'ka Ukrainy v seredyni XVII – XVIII st. / V. Brekhunenko. – K.: Tempora, 2014. – 504 s.
4. V. D. Lappo I. P. Zemskiy sud v Velikom knyazhestve Litovskom v kontse XVI v. («Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya»,

Degtyarev S. I., Dr (History), Associate Professor, Sumy State University, Department of Theory and History of State and Law (Ukraine, Sumy), starsergo@bigmir.net

Ukrainian legal proceedings and impact of the Russian judicial practice on it (the end of XVII – the XIX century)

The article is devoted to the Ukrainian proceedings before the end of XVII – XVIII centuries and impact of the Russian judicial practice on it. Along with the creation of the Ukrainian Cossack state in the middle of the XVII century on the lands of the North-Eastern Ukraine had his own court model, which in its activity was based on the regulatory framework of the Polish-Lithuanian period and early modern Europe. But since the beginning of the XVIII century Russian kings / emperors followed a policy of incorporation of Ukrainian lands in Russia. During the XVIII century is the introduction of legislation in the Russian imperial Ukrainian judicial practice; in this region are generated the judicial and controlling their institutions subordinate to

the Russian administration; changes nature of the trial and it becomes inquisitorial; even the language of document management from old Ukrainian replaced by Russian.

Keywords: Ukraine, the judicial system, the Russian Empire, the bureaucracy, the incorporation.

Дегтярев С. И., доктор исторических наук, доцент, доцент кафедры теории и истории государства и права, Сумской государственной университет (Украина, Сумы), starsergo@bigmir.net

Украинское судопроизводство в конце XVII – в XVIII вв. и влияние на него российских судебных практик

Статья посвящена украинскому судопроизводству в конце XVII – в XVIII вв. и влиянию на него российских судебных практик. С созданием украинской казацкой государственности в середине XVII в. на землях Северо-Восточной Украины появилась и собственная судебная модель, которая в своей деятельности опиралась на нормативную базу литовско-польского периода и раннемодеิร์น Европы. Но уже с начала XVIII в. российские цари/императоры проводили политику инкорпорации украинских земель в состав России. В течение XVIII в. происходит проникновение российских имперского законодательства в украинские судебные практики; на этих землях создаются судебные или контролирующие их учреждения, подчиненные российской администрации; изменяется сам характер судебного процесса (на инквизиционный), даже язык ведения документации со староукраинского заменяется на русский.

Ключевые слова: Украина, судебная система, Российская империя, бюрократия, инкорпорация.

* * *

УДК 061.237:304.4(045)

Красніцька Г. М.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії, Вінницький торговельно-економічний інститут (Україна, Вінниця), zarinka66@mail.ru

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано загальний огляд створення та діяльності Одеської громади в другій половині XIX – на початку XX ст. А також досліджено передумови виникнення Одеської громади на теренах України та сутність даного організаційного утворення.

Ключові слова: громади, культурно-просвітницький рух, культурно-просвітницька діяльність, національно-культурне відродження, інтелігенція, гурток.

У другій половині XIX – на початку XX ст. помітним явищем суспільного життя стали українські громади – напівлегальні осередки демократично й патріотично орієнтованої частини літературної, мистецької, лікарської, військової інтелігенції та найбільш соціально активних і свідомих студентів й учнівської молоді.

Упродовж кількох десятиліть громаді виступали ядром вітчизняного руху, підтримували тісні зв'язки з громадівцями інших міст. Одеська громада об'єднала навколо себе провідних діячів українського національного і культурного відродження. Основний зміст своєї діяльності громаді вбачали в поширенні знань серед народу, в розвитку української мови, літератури, вивченні історії та етнографії, а також в проведенні ряду інших культурницьких заходів [3].

Основна мета написання статті є дослідження та комплексна характеристика створення та діяльності Одеської громади на теренах України. Дослідження проводилось за такими методами: проблемно-хронологічний, аналітичний та метод логічного аналізу.

Українські громади, їх зародження, еволюція, трансформація – один із фрагментарно вивчених сюжетів національної історії. Перші спроби дослідження громадського руху в Україні були зроблені на початку XX ст. Варто відзначити серію праць О. Рябініна–

Склярєвського, в яких автор, зокрема, звертає увагу на характер діяльності Київської та Одеської громад, відслідковує її зв'язки з громадівцями інших міст.

У працях радянських дослідників громадський рух розглядається лише в контексті загального національно-культурного життя України. М. Бернштейн характеризує український літературний процес другої половини XIX ст., простежує внесок громадівців у літературне життя України. Вагомим внеском у висвітленні проблем становлення та розвитку громадського руху в Україні є дослідження сучасних істориків. Зокрема, С. Світленко розглядає передумови виникнення громадського руху, особливості ідеології діячів громад та характер їх діяльності. Одними з найбільш повних досліджень історії громад є праці Марка Антоновича, онука активного діяча Київської Старої громади Володимира Антоновича, в яких він визначає хронологічні рамки існування громад, розкриває діяльність Української Петербурзької громади, акцентуючи увагу на її внесок в національно-культурне життя Наддніпрянської України. А. Катренко звертає увагу на те, що діяльність Одеської громади за своєю суттю була політичною, адже переважна більшість її членів прагнула здобути Україні національно-територіальну культурну автономію.

Серед джерельної бази дослідження доцільно виділити праці Болдирєва О. В. Одеська громада: Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70–ті рр. XIX – поч. XX ст. (Одеса, 1994), Перша спроба організації української політичної партії (Український історичний журнал, 1995), в яких автор досліджує особливості діяльності Одеської громади. У доробку Мисечко А. Взаємозв'язки Одеської та Галицької «Просвіти» (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2010) проаналізовано особливості взаємовідносин та співпраці Одеської громади та Просвіти із Галицькою Просвітою. Авторка Чмир С. Г. у роботі Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.) аналізує місце та роль Одеської громади у національному русі України тощо.

Ціллю написання статті є комплексне дослідження особливостей створення та діяльності Одеської громади.

Одеська громада – літературно-політичне угруповання кінця XIX ст., національно-культурний осередок одеської інтелігенції, основною метою якого було створення програми національного українського відродження.

Одеса другої половини XIX століття являла собою яскравий економічний феномен в Європі. 70–ті роки XIX ст. були вельми сприятливими для широкої громадської ініціативи в Одесі. У 1874 році було скасовано Новоросійське генерал-губернаторство, відроджене під назвою «тимчасового» лише у 1879 році для боротьби з революційною діяльністю народників.

Вже з кінця 60–х років XIX ст. існував в Одесі гурток української інтелігенції. В 1871 році один з його представників – Антон Антонович Гладкий – завітав до Львова з метою зібрати якомога більше матеріалу про життя західних українців і видати в Одесі енциклопедію про Галичину. А. А. Гладкий, людина, вочевидь, світська і забезпечена, скупив кількості книг галицької тематики, дав грошей на місцеву «Просвіту», поділився своїми планами щодо видання енциклопедії і просто-таки заховав у себе галицьких діячів. Більш певні відомості про Одеську громаду доходять до нас, починаючи з 1874 року, коли гурток остаточно сформувався.